

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, НОРМАТИВНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

ЄРМОЛЕНКО Ельвіра Олександрівна - судовий експерт відділу вибухотехнічних та пожежнебезпечних досліджень Харківського НДЦЕК МВС Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ORCID: 0009-0001-8574-0387

УДК 342.723

DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2026.1.2>

Наукова стаття присвячена репродуктивним правам людини, які стають усе більш актуальними з розвитком медицини, біології та генної інженерії. У статті розглядається категорія репродуктивних прав, дається їх визначення, аналізуються позиції вчених щодо каталогу репродуктивних прав. Стверджується, що вузький підхід до визначення каталогу репродуктивних прав є найбільш доцільним, оскільки саме він передбачає віднесення до репродуктивних прав тих, які безпосередньо пов'язані з відтворенням людини.

Ключові слова: права людини, репродуктивні права людини, допоміжні репродуктивні технології, право на аборт

Постановка проблеми

Розвиток біології, медицини, генетики суттєво вплинув на можливості людини щодо розпорядження власним життям, власним тілом, і в результаті – власною долею. Сьогодні можна з упевненістю стверджувати про формування четвертого покоління прав людини, що знаходить свій вияв у поступовій нормативній регламентації (і навіть конституціоналізації) цілої групи новітніх прав, про необхідність захисту яких декілька десятиліть тому людство навіть не замислювалось. Особливої уваги у зв'язку з цим потребує система таких новітніх прав, які пов'язані з можливістю людини розпоряджатись власним тілом, змінювати, корегувати його, визначати свою приналежність до тієї чи іншої статі, можливістю впливу на здійснення репродуктивної функції люди-

ни тощо [1, с. 33], і отримали в науці назву «соматичні права». Особливе місце в системі соматичних прав посідають репродуктивні права, тобто права, пов'язані з відтворенням людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика репродуктивних прав є предметом досліджень таких учених, як Головащук А.П., Дутко А.О., Завальнюк В.В., Парамонов Н.В., Слінько Т.М., Турянський Ю.І., Чечерський В.І., які розглядали питання теорії цих прав, у тому числі визначали їх місце в системі прав людини; досліджували їх нормативно-правове закріплення в національному законодавстві, вказуючи на недостатність правового регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією та гарантуванням репродуктивних прав.

Формулювання цілей статті

Аналіз наукових досліджень у сфері реалізації репродуктивних прав людини дозволяє стверджувати, що деякі аспекти розвитку та здійснення цих прав потребують подальших наукових пошуків. Так, відкритим на сьогодні є питання щодо сутності та природи репродуктивних прав, каталогу та класифікації таких прав. Виходячи з цього, метою статті є визначення поняття репродуктивних прав людини, виділення їх характерних рис, розгляд питання щодо каталогу репродуктивних прав.

Виклад основного матеріалу

У науковій літературі можна побачити різні підходи до визначення репродуктивних прав людини. Так, А.О. Дутко та М.Р. Заболотна зазначають, що право на відтворення собі подібних належить до основних невіддільних природних прав людини. Основна мета репродуктивних прав особи полягає в можливості продовження людського роду [10, с. 258]. Отже, автори визначають репродуктивні права як право на відтворення собі подібних.

В.І. Чечерський розглядає репродуктивні права людини як комплекс прав людини в репродуктивній сфері з приводу здійснення нею вільного та добровільного репродуктивного вибору, а також забезпечення та гарантування його реалізації, у тому числі через охорону репродуктивного здоров'я [3, с. 59]. Н.В. Парамонов зазначає, що репродуктивні права охоплюють деякі права людини, уже закріплені в національних законодавчих актах, міжнародних правозахисних документах і інших консенсусних документах. Вказані права, на думку автора, «ґрунтуються на визнанні фундаментального права всіх пар і окремих осіб вільно і відповідально ухвалювати рішення відносно кількості своїх дітей, інтервалів між їх народженням і часу їх народження, маючи в розпорядженні для цього необхідну інформацію і засоби, і на праві на досягнення максимально високого рівня репродуктивного здоров'я. Це також включає їх право приймати рішення відносно відтворення потомства без будь-якої дискримінації, примусу і насильства, про що йдеться в багатьох документах з прав особи. Реалізуючи ці права, люди повинні враховувати потреби їх уже існуючих і майбутніх дітей, а також ті обов'язки, які вони несуть перед суспільством» [5, с. 35]. Репродуктивними правами, на погляд Головащук А.П., є похідні від права на охорону здоров'я особисті немайнові права фізичної особи, які пов'язані з репродуктивним здоров'ям людини і полягають у здатності людини вільно ухвалювати рішення стосовно народження дитини, кількості та інтервалів між народженням дітей, застосування ДРТ. Репродуктивні права вчений пропонує поділити на два складники: перший – це

право на продовження роду, а другий – це право на репродуктивне здоров'я [8, с. 108].

Поняття репродуктивних прав було поступово інтегровано в міжнародні та національні закони та норми. Наприклад, у 1994 році на Конференції ООН з народонаселення та розвитку в Каїрі було прийнято Діючий план дій, який визнав право жінок на репродуктивне здоров'я та репродуктивні права. З часом поняття репродуктивних прав стало охоплювати більший спектр аспектів, таких як доступ до якісної медичної допомоги під час вагітності та пологів, боротьба зі стерилізацією без згоди, боротьба зі стереотипами стосовно ролі жінок та чоловіків у родині і суспільстві [5, с. 54]. Ця думка є підтвердженням того, що на сьогодні актуальним залишається питання щодо каталогу репродуктивних прав людини.

Деякі автори, дотримуючись широкого підходу, включають до переліку репродуктивних прав право на життя, право на охорону здоров'я, право на свободу, безпеку та особисту недоторканність, право не зазнавати сексуального чи гендерного насильства, право визначати кількість та період народження дітей, право на приватність, у тому числі вільно, без свавільного втручання ухвалювати рішення щодо своїх репродуктивних функцій, право на рівність та недискримінацію, право на шлюб за згодою та на рівність у шлюбі, у тому числі щодо прийняття рішень, які стосуються питань власних репродуктивних функцій, право на працевлаштування та соціальний захист, право на освіту та інформацію, у тому числі на інформацію щодо власного здоров'я та щодо питань репродуктивного здоров'я, право на свободу від дій, які можуть завдавати шкоди жінкам та дівчатам, у тому числі від традицій та практик, які завдають шкоди репродуктивному здоров'ю, право отримувати переваги наукового прогресу [4].

Р. Стефанчук до репродуктивних прав фізичної особи відносить права на вільний репродуктивний вибір, на користування послугами щодо охорони репродуктивного здоров'я, отримання інформації про репродуктивні права, право на таємницю реалізації особою репродуктивних прав, на захист репродуктивних прав [7, с. 68].

А.О. Дутко та М.Р. Заболотна також демонструють більш вузький підхід, відносячи до репродуктивних прав фізичної особи права на: 1) вільний репродуктивний вибір, що включає право на створення та планування сім'ї; 2) отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї; 3) отримання достовірної і повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я; 4) охорону здоров'я в період вагітності, під час і після пологів; 5) лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій; 6) донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію); 7) використання і вільний вибір методів контрацепції; 8) хірургічну стерилізацію; 9) штучне переривання вагітності; 10) прийняття рішення при медичних втручаннях, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю і вимагають термінового втручання, та в інших передбачених законом випадках; 11) захист своїх репродуктивних прав, у тому числі від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, абортів, стерилізації та інших порушень репродуктивних прав; 12) таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав [2, с. 87]. Вважаємо такий підхід більш доцільним, оскільки права, віднесені згідно з ним до репродуктивних, безпосередньо пов'язані з відтворенням людини.

Слід відмітити, що й досі точиться дискусія щодо місця репродуктивних прав у системі прав людини. Так, Головащук А.П. пропонує виділити репродуктивні права в окрему підгрупу прав, які пов'язані з правом на охорону здоров'я [8, с. 98]. Парамонов Н.В. доходить висновку, що репродуктивні права – це різновид так званих особистісних прав, які є підвидом особистих прав людини, закріплених у Конституції [5, с. 81]. Т.М. Слїнко відносить репродуктивні права до особистих прав, зазначаючи, що сфера репродуктивних технологій належить до приватних інтересів, тобто є особистою справою фізичних осіб стосовно планування сім'ї, народження чи, навпаки, відмови від народження дітей [13, с. 23]. Підтримуємо

позицію Белової М.В. та Белова О.М., які вказують, що репродуктивні права є важливою складовою прав четвертого покоління, що базуються на незалежному виборі правомірної поведінки та особистій автономії індивіда [12, с. 120], і вважаємо за доцільне розглядати репродуктивні права як частину соматичних прав людини.

Що стосується класифікації репродуктивних прав, то її можна здійснювати за різними критеріями. У літературі пропонують виділяти наступні види цих прав: 1) основні (право на репродуктивний вибір, право на репродуктивне здоров'я, право на материнство, право на батьківство, право на інформацію про репродуктивні права, право на таємницю щодо реалізації репродуктивних прав, право на захист репродуктивних прав); 2) ті, які спрямовані на покращення репродуктивної функції (право на штучне запліднення, на донорство та збереження репродуктивних клітин, право на застосування сурогатного материнства); 3) ті, які спрямовані на підтримання та відновлення репродуктивної функції (право на профілактику і лікування безпліддя); 4) ті, які спрямовані на припинення репродуктивної функції (право на стерилізацію, на контрацепцію, право жінки на штучне переривання вагітності) [2, с. 87].

Аналіз законодавства зарубіжних дає змогу зробити висновок про відсутність єдиного, універсального підходу до регулювання репродуктивних прав в усіх державах. Ми можемо спостерігати цілий спектр форм закріплення таких прав: від законодавчого гарантування до повної заборони тих чи інших прав (наприклад, право на штучне переривання вагітності заборонене в Польщі (за деякими винятками), у той час як у Франції це право закріплене навіть на рівні Конституції).

Позиція Європейського суду з прав людини щодо законодавчого закріплення репродуктивних прав, які він відносить до «чутливих», простежується в багатьох його рішеннях і зводиться до того, що держави повинні мати певну свободу розсуду щодо таких прав, зокрема у виборі ефективних засобів захисту прав на національному рівні, а також у складних питаннях, щодо яких

відсутній консенсус всередині європейської спільноти. Так, у рішенні у справі «N. v. Norway» Суд вказує, що національні законодавства держав-учасниць Конвенції з питання абортів суттєво відрізняються. З огляду на це держави мають володіти значною свободою розсуду в цих питаннях. Завдання конвенційних органів полягає в тому, аби встановити, чи держави не перевищили меж такого розсуду. І з цією думкою не можна не погодитись, адже законодавча регламентація цілої низки репродуктивних прав та їх захист багато в чому залежить від національних традицій, звичаїв, ментальності та моральних цінностей того чи іншого суспільства.

Цю ідею було покладено також в основу рішення ЄСПЛ у справі «A., B. and C. v. Ireland», у якому розглядалось питання правомірності втручання в приватне життя жінки шляхом запровадження в ірландському праві кримінального переслідування абортів. Як вказано в рішенні, втручання було передбачене законом і переслідувало легітимну мету щодо захисту глибоко вкорінених моральних цінностей, які поділяє більшість ірландців і які були закріплені референдумом 1983 року. У цьому випадку доцільно процитувати позицію Європейського суду з прав людини: «Зважаючи на надзвичайну чутливість моральних та етичних питань, про які йдеться, є принципово доречним надати ірландській державі широкий простір для оцінки того, чи був забезпечений справедливий баланс між, з одного боку, захистом, згідно з національним правом, життя ще ненародженої дитини та, з іншого боку, конкуруючим правом жінок на повагу до приватного життя». Оскільки не існує європейського консенсусу в питанні наукового та правового визначення початків життя, визначення моменту відкриття права на життя знаходиться в межах оціночного простору держави. Зважаючи на нероздільний зв'язок, який існує між правами зародку та правами майбутньої матері, відтоді як державам надається оціночний простір у питанні захисту ще ненародженої дитини, є необхідним залишати їм також оціночний простір щодо того, у який спосіб забезпечувати рівновагу між

цим захистом та захистом конкуруючих прав вагітної жінки.

У практиці ЄСПЛ можна знайти позиції щодо інших репродуктивних прав. Так, у п. 106 рішення в справі «V.C. v. Slovakia» від 8.02.2012 р. Суд зазначив, що «стерилізація є серйозним втручанням у стан репродуктивного здоров'я людини. Оскільки вона стосується однієї з основних функцій організму людини, вона впливає на різноманітні аспекти особистої цілісності особи, включаючи її фізичне та психічне благополуччя і емоційне, духовне та сімейне життя. Вона може бути законно проведена на прохання відповідної особи, наприклад, у якості методу контрацепції, або ж з терапевтичною метою у випадках, у яких було переконливо доведено медичну необхідність» [11].

Аналіз українського законодавства дозволяє стверджувати про нормативне закріплення певної частини репродуктивних прав. Так, ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я містить наступні положення: «операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки в закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведено при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів» [6]. Ці положення відповідають міжнародним стандартам. Так, ЄСПЛ у справі «Paton v. UK» від 1980 р. вказує, що штучне переривання вагітності тривалістю 10 тижнів з метою захисту фізичного чи психічного здоров'я вагітної жінки, за законодавством Сполученого Королівства, не є порушенням ст. 2 Конвенції.

Стаття 48 вказаного закону регулює відносини, пов'язані зі штучним заплідненням та імплантацією ембріона. Право на штучне запліднення з допомогою допоміжних репродуктивних технологій закріплене також нормами Цивільного кодексу України (ст. 281), Сімейного кодексу України та наказами МОЗ, зокрема, Наказом № 787 «Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 9.09.2013 р. При цьому, як вказується в літературі, «сучасні репродуктивні техноло-

гії, особливо ті, що дозволяють створювати та тривалий час зберігати ембріони поза організмом, породили безпрецедентну проблему статусу людського ембріона. Ситуація з його правом на життя є складною як з фактичної, так і з правової точки зору. Особливо гострою є проблема створення та кріоконсервації великої кількості ембріонів» [12, с. 119], що викликає потребу у вдосконаленні нормативно-правової бази в цій сфері.

Статтею 49 Основ законодавства про охорону здоров'я передбачено, що застосування методів стерилізації може здійснюватися за бажанням повнолітнього пацієнта в закладах охорони здоров'я за медичними показаннями, що встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Однак нормативне регулювання цього права є недостатнім, оскільки не вирішеним, наприклад, є питання надання згоди другого з подружжя на проведення стерилізації чоловіка/дружини.

Таким чином, деякі репродуктивні права в Україні все ще перебувають поза законодавчим регулюванням або ж недостатньо врегульовані, що ускладнює або навіть унеможливує їх реалізацію, а отже, існує нагальна потреба в їх нормативній регламентації.

Висновки

Репродуктивні права – це комплекс можливостей у сфері відтворення людини, що дозволяють особі самостійно ухвалювати рішення про реалізацію своєї репродуктивної функції. Ці права є частиною соматичних прав, які пов'язані з можливістю людини розпоряджатись власним тілом. При цьому репродуктивні права можуть бути спрямовані як на відтворення людини шляхом запліднення і народження дітей (право на штучне запліднення, застосування технологій сурогатного материнства тощо), так і на запобігання народжуваності (право на штучне переривання вагітності, контрацепцію, стерилізацію). Саме вузький підхід до визначення каталогу репродуктивних прав є найбільш доцільним, оскільки він передбачає віднесення до репродуктивних тих

прав, які безпосередньо пов'язані з відтворенням людини.

Зважаючи на особливу «чутливість» репродуктивних прав, їх законодавча регламентація та захист у тій чи іншій державі багато в чому залежать від національних традицій, звичаїв, ментальності та моральних цінностей конкретного суспільства.

Окремі репродуктивні права в Україні перебувають поза законодавчим регулюванням, що ускладнює або навіть унеможливує їх реалізацію, а отже, існує нагальна потреба в їх нормативній регламентації.

Література

1. Дахова І. Соматичні права людини: поняття, характерні ознаки та питання нормативної регламентації. *Право ua*. 2022. №3. С. 32-37.
2. Дутко А.О., Заболотна М.Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Юридична. 2016. № 3. С. 82–90.
3. Чечерський В.І. Співвідношення права людини на репродуктивне відтворення і репродуктивних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 61 том 1. С. 56-59. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.12>
4. Павлишин М. Репродуктивні права: межі втручання держави в права жінок <https://jurfem.com.ua/reproduktyvni-prava-mezhi-vtruchannya-derzhavy-v-privatnist-zhinok-material/>
5. Парамонов Н. В. Репродуктивні права в Україні та сусідніх державах: конституційне дослідження: дис. ... д-ра філософії [спец. 081 - Право] / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 198 с.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
7. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К.: КНТ, 2008. 625 с.

8. Головащук А. П. Репродуктивні права людини як різновид прав новітніх поколінь: теорія та нормативно-правова регламентація. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації: колективна монографія /О.В. Батанов, О.П. Васильченко, А.В. Матат, О.Т. Волощук, А.П. Головащук; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; за заг. ред. Н.В. Мішиної. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 91-112. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/91-112>

9. Рішення ЄСПЛ у справі «А. В. and С v. Ireland» від 16.12.2010 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118527%22%5D%7D>

10. Дутко А.О., Заболотна М.Р. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 257–262.

11. Рішення ЄСПЛ у справі «V.C.v.Slovakia» від 8.02.2012 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117503%22%5D%7D>

SUMMARY

The scientific article is devoted to human reproductive rights, which are becoming increasingly relevant with the development of medicine, biology, and genetic engineering. The article examines the category of reproductive rights, defines them, and analyzes the positions of scientists regarding the catalog of reproductive rights. It is argued that a narrow approach to defining the catalog of reproductive rights is the most appropriate, since it involves the attribution to reproductive rights of those that are directly related to human reproduction.

Keywords: human rights, reproductive human rights, assisted reproductive technologies, right to abortion

12. Белова М.В., Белов О.М. Репродуктивні права як складова прав четвертого покоління: теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 1. 2025. С. 115-121.

13. Слінько Т.М. Заборона нелюдського і принизливого поведження як гарантія репродуктивних прав людини: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Право.ua*. №4. 2024. С. 22-27.